

Ujasnění pojmů

1.

Chceme-li mluvit o umění, musíme se dohodnout: co je umění?

Sledujeme-li pojem umění historicky, vidíme, že „umění“ neexistovalo vždycky. Stavěl-li Egyptan pyramidu, nebylo mu to uměním. Stejně jako stolař dělal jen dobrý stůl, a ne umělecký. Stejně jako Walther von der Vogelweide nedělal umění, když psal své verše proti papežům, ani jeskynní lovec neměl nějakých uměleckých cílů, když maloval na stěnu obraz býka. Ti všichni plnili určité potřeby své a společenské, a majíce jisté zkušenosti, dovednosti, dělali to dobře. My to dnes nazýváme — uměním.

Dnes uměním nazýváme malbu obrazů, děláním soch či veršů, divadlo atd. Jak vzniklo naše dnešní umění? Když schopnost kvalitní práce byla v širokých vrstvách pracujících zničena manufakturoou a později strojem a stala se privilegiem jedinců, stalo se z kvalitní práce „umění“, jež se stalo výsadou jedinců a bylo připočteno jejich záhadné a božské genialitě. Dosavadní (dnešní) umění kotví na řemeslné bázi.

Ale tato báze byla strojovou výrobou definitivně rozbořena. Odtud zoufalá situace všech dosavadních umění, zbavených životní účelnosti. Umění se vyčerpalo a úzkostný pokřik teoretiků, rozpaky umělců a marné, po dlouhá desíti-

letí opakované pokusy o vytlučení nových senzací („směry“) ukazují, že je smrtelně nemocno.

Stroj však nejen bořil, ale také tvořil. Pochopiv své vlastní určení, přestal napodobovat řemeslné tvary a počal tvořit tvary své, podle své vlastní zákonitosti a prostředků. Široko přes hranice dosavadního umění vznikají nové kvalitní tvary, vyrobené strojem, a nahrazují nedokonalé tvary výrobků cvičené lidské ruky. Vznikají neskonale dokonalejší, zákonnější tvary vyrobené strojem. Právě tak jako ony prvé tvary vzniklé z konkrétních účelů životních nebyly „uměním“, nejsou uměním ani tvary nově vznikající. Mají opět konkrétní společenský účel a věda pomáhá jim jej plnit co nejúčelněji. „Umění“ dosahuje vrcholu své izolace od životní účelnosti, žije samo pro sebe a propracovává tuto situaci, dělajíc z nouze ctnost, do posledních důsledků: abstraktní malířství, čistá hudba, čistá lyrika atd. Prohlásilo: Kde přestává životní účelnost, začínám já. Jeho existence je odvislá od společnosti, jež si tento luxus může dovolit a je na něj zvyklá. Přiznejme si: jsme na něj zvyklí i my. Ale denní společenské úkoly na nás naléhají a omezují nás v jeho užívání.

A moderní život, mnohotvárný a svrchovaně reálný, nás stále více zaměstnává a sytí, bera půdu umění. Nepotřebujeme již tolik náhražek života, jichž lidé potřebovali v dobách, kdy jejich okruh životní byl malý, jednotvárný, nepotřebujeme umělých stimulací. Ještě je život lidský utlačen společenským řádem, ještě nevykonala technika všech svých divů. A proto ještě cítíme potřebu nahrazovat život skutečný životem fiktivním = uměním. Ale: již dnes a dlouho již vyjadřuje umění jen malou část životního obsahu lidského. Až se vše bude moci v životě uskutečnit, zmizí umění.

Zůstanou však kvalitní tvary, plnící dokonale vitální účely. Kde dnes již takové jsou a plní své cíle, nové účely, tam jedině jsou tvary skutečně nové, jež naprosto nejsou naším starým „uměním“.

Toto však dnes domýšlí svou izolaci, vypracovávajíce do důsledků své možnosti ryzi formy. Stojíme před rozhodnutím: buď žádné umění, nebo „čisté umění“. Potřebujeme-li ještě umění, děláme je takové, jaké nutně dnes je, jaké je stvořil historický vývoj. Neděláme umění středověkého. Nekopírujeme.

2.

Také obsah pojmu „poezie“ se měnil. Poezie byla kdysi slovesnou formou pro všecko lidské vědění. Obsahovala i vědu, filosofii, náboženství, politiku, dějepis atd. Časem jednotlivé tyto stránky lidské duchovosti se z poezie vydělovaly. Obsah poezie se stále zužuje, vytrácí se, mizí, ježto každý speciální účel tvoří si svou formu slovesnou. Funkce poezie přebírají útvary jiné. V pozdější době poezii byla odňata hlavně funkce politická, kterou dnes mnohem lépe plní úvodníky, plakáty, tábórové řeči atd. Funkci referování o současných událostech, kterou kdysi plnili potulní zpěváci a kramářské písničky, převzala dnes žurnalistika, politická a dějepisná próza. Tyto novější útvary plní své účely lépe, moderními prostředky a dokonaleji. V době vrcholného kapitalismu a nejvyšší specializace a diferenciaci výrazových prostředků (tvarů) může být poezie jedinečnou čistou poezií bez jakékoliv funkce jiné než vyvolávat emoce, sytit lidskou emotivnost. Poezie v přítomné době může mít jedinou funkci: ukojovat emotivní potřeby lidské. Nemá žádného obsahu, je iracionální, žije „čistým, bohatým, neprozkoumaným a nuancovaným životem pocitovým“ (Teige), je slovesným výrazem citového života (Märtenová). Je výrazem, ne sdělením, jako byla dříve, je luxusní formou řeči, jež nemá, nemůže dnes mít žádného účelu v životě, než ukojovat lidskou emotivnost. Vše ostatní: filosofie ve verších, historický román, tendenční politické drama právě tak jako zřymovaná gramatická pravidla jsou atavismem.

Než tento její jediný účel životní je jí brán a je jí nemožno jej dobře plnit. Tím je ohrožena poezie vůbec.

Slovesný výrazový prostředek, řeč, se postupem kultury stále více intelektualizuje. Řeč je dnes především výrazem kultury rozumové (vědy, filosofie) a zdá se, že jí nic jiného nezbyvá než být vědeckým, ne poetickým epilogem kultury. Moderní člověk ztrácí schopnost člověka středověkého a ještě člověka z minulého století, ze slova dovést si vytvořit svět. Jímá ho touha osvobodit se z otroctví abstrahující řeči, svéprávných jejích formulek, umělého vzdělaneckého světa, jehož je výrazem. Člověk touží vyslovit sebe, svět, věci přímo. Neboť řeč dnes není oním silným a pestrým materiálem, jímž kdysi byla. Knihou řeč mluvená zakrněla, přestala být zvukem a proměnila se v soustavu grafických znaků, ztratila možnosti akustických kouzel (verš, rým).

Ale nejen materiál poezie je pokažen, i její jediný účel přebírají jiné prostředky. Emotivnost lidská je dnes ukojována jinak. Film a svět sám je dnes mnohem emotivnější. Buržoazie dnes ukojuje své potřeby poetické cestováním, sportem, luxusními předměty všeho druhu. Proletariát však nechce dát si nahrazovat život poezií, cítě, že poezie není nejlepším výrazovým prostředkem jeho duchových obsahů. Radikální skutečnost ničí svůj surogát. Poezie ztrácí ohromně konzum, bez něhož ani produkce nepotrvá.

Přítomná kultura ostatně nerodí již velikých básníků (nýbrž technické génie), monumentální poetické formy se neobjevují, ani absolutně nové formy slovesné. To vše nasvědčuje tomu, že se blížíme vyčerpání tohoto výrazového prostředku pro emotivní účely.

Jaké senzace citové a smyslové ještě dnes se dají z materiálu řeči vytlouci, to je otázkou další existence a možností poezie. To pochopili v Rusku a jali se vědecky studovat řeč a experimentovat s ní. To dělá u nás několik málo básníků, kteří pochopili určení poezie ve fázi vrcholného kapitalismu: být čistou poezií, ryzím lyrismem, dovršením druhu a formy samé (Seifert, Nezval, Halas).

Kritikové středověké orientace stojí před nimi s otevřenými ústy, nechápajíce jejich počínání. „Proletářství“ teoretici jim lají měšťáků. Mohou o nich stejným právem tvrdit, že jsou „měšťáci“, „ne proletáři“, jako mohou vytýkat totéž stroji. „Poetismus“ je prostě nutným důsledkem vývoje, plodem vrcholného kapitalismu, jako rádio atd., a je jeho etickou upřímností a opravdovostí, že dnešní stav poezie dovede si přiznat.

Poesie

nemoc černochoů a opic

Poesie je umění utráceti
drahocenný čas

A tato nemoc
měkká poduška nudy
poesie

Seifert

V poetismu je vědomí veliké podmíněnosti poezie, její životní neúčelnosti, tušení jejího konce. Jen dirigenti měšťácké společnosti dovedou dnes povyšovat poezii (a „čistou vědu“) za společensky velevýznamnou, aby odvrátili produktivní lidi od sociálního aktivismu. Proto akademie, státní ceny atd. A tzv. „proletářští“ teoretici jdou jejich cestou a „proletářští básníci“ cestou příživníků. Poezie je dnes soukromou citovou zábavou, již maříme čas, jako např. zábavou rozumovou, hraním šachu, a jako taková má jediné své oprávnění. Je nutno důkladně odhalit tuto „známku dobré společnosti“, konvenci a obchod poezii!

Vše, co dělá dnes poetismus (= čistý lyrismus), jsou pokusy o zachránění poezie pro nás, kteří ji potřebujeme, protože žijíce v době nesmyslně organizované společnosti, jsouce okrádání o život, musíme něčím sytit svou emotivnost. A jsou to pokusy dobré a logické, jimž se mohou vysmívat jen ignoranti a lidé bez emotivních potřeb. Nová

kompozice bez gramatické vazby, asociační metoda poetičtější, jež jde mimo morálku a rozum, účelné, ekonomické budování básní (účel: emoce), fantastičnost a životní elán, neproblematičnost a ožítí primitivního vztahu k dimenzi bez maloměšťáctví a filisterství, a vše to, co vypočítávat a vysvětlovat není účelem tohoto článku, vše to je jedinou událostí v české poezii posledních let.

Co však zůstane, až nadejde konec poezie? Zůstanou nové tvary slovesné, jež vznikají z konkrétních účelů životních, nových podmínek a nových prostředků. Ne v poezii vznikají a vzniknou nové tvary slovesné, ale mimo ni, jediné oprávněné, ježto tryskají z konkrétní účelnosti životní. Slovesné tvary vědecké a filosofické prózy osamostatnily se od 16. století, dnes dosahuje úrovně samostatného tvaru slovesného žurnalistika (jež již dnes je nejreálnější poezií širého všesvětového života), vznikají filmová libreta, hesla, zkratky, značky — než ani zde není naším úkolem vypočítávat.

Zbývá říci, že nemusí to být vždy slovesné tvary, jimiž některá epocha vyjádří především svůj obsah. Zdá se, že naše epocha, projevivší se technikou, nemůže potřebovat výrazu slovesného.

3.

Myšlení o umění není dnes revoluční, nedovede-li se osvobodit od tradičního pojmu umění, pokládá-li dnešní „umění“ za věčné a nutné pro všechny epochy společenského vývoje. — Proto také každá debata o „proletářském umění“, jež bere za základ a východisko pojem „umění“, jež nepojímá tohoto pojmu historicky a nezačleňuje umění v soustavu ostatních forem a všech způsobů výrazu života, je pochybená. Stejně, uvažuje-li se o vytvoření beztřídního umění v příští společnosti. Umění samo je pojem třídní, je luxus. Není sociální nezbytností. Místo „beztřídní umění“ musíme říci „beztřídní formy“. Neboť umění je pojem třídní. Zvláštní formy dnes nazývané „uměním“ nutno brát pouze jakožto

jednu etapu v historickém vývoji. Nemůže tedy jít o „proletářské umění“, ale o „proletářské formy“. Kde jsou? Kde se rodí? Zatímco jsme se piplali s uměním tendenčním, sociálním, výtvoř samouků-dělníků atd., co jsme čekali „proletářskou poezii“, proletářské formy se rodily kolektivní prací proletariátu ve výrobním procesu. Byly to přísně věcné, účelné formy, vyráběné strojem. Nerodily se (a nezrodí se) v oboru umění, ale mimo něj. Jsou již zde a nejenže stojí vedle umění, ony je již nahrazují. Je naším úkolem, chceme-li pracovat pro „umění proletariátu“, vést pozornost proletariátu k těmto jím vytvořeným formám, jež mu buržoazie exploatuje. K tomu nás vede historickomaterialistická metoda v myšlení o umění, kterou z historicky dobře odůvodněných příčin proletariát přijal za svou. Historickému materialismu nemůže však jít o to, aby konstatoval pouze třídní užití forem (umění), zanikání buržoazní a růst proletářské ideologie, nýbrž vede nás nutně k tomu, abychom osudy forem (umění) vyvozovali z práce, techniky, postavení dělníka a konzumujících tříd, ze změny základní produkce, z potřeb a sociální možnosti pohybu producentova, z techniky, materiálu, dopravy atd. — z materiálu, účelu, nástroje a cviku, ze souvislosti mezi těmito pracovními funkcemi — ne z ideologie (vyvozování změny tvarů v umění z ideologie, ne z práce a materiálu, je ryze buržoazní, protože považuje duševnost za základ všeho ostatního), protože toto nás vede k pojetí formy jakožto pouhého nositele obsahu a tedy k starému pojmu „umění“. Tato historickomaterialistická metoda, kterou jedině může komunista uvažovat o umění, nám praví, že proletářským uměním není báseň dělníka-samouka, ani básníka, jenž přijal ideologii proletářskou, ale stroj a výrobky stroje, jež proletariát kolektivní prací zrobil. Že nemusí existovat drama proletářské, proletářský epos atd. Stroj nejen rozbořil „umění“, vzav jim pracovní základnu, ale vytvořil také zárodky nových forem. Tyto vypracovat dále a důsledně, stvořit přísně účelné, věcné formy (a tedy beztřídní) pro účely praktického života a užívat jich, je prvním

úkolem proletariátu v oboru „umění“. Tzv. konstruktivismus ukazuje svou nejzákladnější příbuznost s příští kulturou proletariátu. To platí o uměních spočívajících přímo na bázi řemeslné, čili přibližně o tzv. výtvarných uměních a o všech produktech produkce materiální. O produkci duchové promluví dále. —

Nutno zde poukázat na zásadní rozpor dvou stanovisek, ježž smiřovat bylo by naivní: posuzujeme-li věci ze stanoviska formy („uměleckého“) a ze stanoviska realizace společenského systému komunistického. Člověk, jemuž jde o krásu tvarovou (umělec), musí být v stálém rozporu s komunistou, člověkem vůle, činu, člověkem typicky obsahovým. Umělci jde v prvé řadě o dobrý, organický, účelný („umělecký“) tvar, komunistovi o realizaci jeho představy nové společnosti — jakoukoli formou. Nemůže ho zdržovat směšný pro něho zřetel k formě. Tento rozpor je nutno uznat do důsledků a důsledek pro komunistu-umělce je: neplést obě věci dohromady. Komunista-umělec nechť je umělcem, jde-li o krásu, o tvar, a neposuzuje tvar ze stanoviska účelu politického, nechť je komunistou, jde-li o věc, o čin, a neklade požadavků tvarových („uměleckých“) na věci, jichž účel nemůže brát zřetel na formu. K tomu pojí se hned požadavek ekonomie prostředků, plynoucí z obecného (proletářského) požadavku ekonomie práce. K politickým cílům užívejme prostředků nejúčelnějších — a těmi jistě není „umění“ a zřetel k tvaru vůbec! — A stejně k uměleckým, jimiž je dnes vyvolání emocí, šíře: organický, účelný tvar (tvar především). Tím prospějeme i umění (tvaru) i svému cíli politickému. A z prostředků vhodných účelu politickému může se zrodit — nový tvar.

Posuzovat dosavadní realizace tzv. „proletářského umění“ není zde naším úkolem a pokusíme se o to jinde. Nebude těžko ukázat omyl, že za proletářské umění je často pokládán syrový materialismus s tendenčním přibarvením nebo jakási etická poezie. Narýsovali jsme vpředu povšechný obraz vývoje umění a je zřejmo, že tzv. tendenční umění stojí vývo-

jově na stupni středověkém, kdy do poezie patřila i politika, filosofie, náboženství a etika atd. — Lidé, kteří za každou cenu chtějí dostat tendenci do umění, zúžili si pojem revoluce na revoluci politickou. My chceme revolucionovat kulturu: jak, již jsme řekli.

Teoretikové „proletářského umění“ operují obvykle s argumentem, že proletariát v novém umění proletářském, zvláště v proletářské poezii, vyjádří svou vitalitu, svůj představový a citový svět. To je především nedostí historickomaterialistické, protože umění souvisí především s produkcí a jí je určováno, teprve v druhé řadě a prostředně lidskou duchovostí. Jak je tomu však s výrazem této proletářské duchovosti? Hlavním duchovým obsahem proletariátu je poznání stavu společnosti a snaha společnost lépe zorganizovat. Vlastní formou pro tento obsah není umění, nýbrž teorie národohospodářská, respektive politická. Nacpávat tento duchový obsah proletariátu do forem poezie je vracet se do dob středověku, kdy různé stránky lidské psychy neměly svých tvarů vyjadřovacích, kdy věda, politika, náboženství byly zahrnuty v poezii. Duchovní obsah proletariátu je ostatně silně skutečností, nemůže potřebovat forem, jež byly pouze náhražkou života. — Nechte básnit proletariát ve skutečnosti, ať z ní tvoří svůj sen. Až se jeho idea stane skutečností, nebude teprve potřebovat umění za svůj výraz — skutečnost sama bude výrazem jeho snu. Ten možno zabít uskutečněním (řekl Wolker) — nikdy však ne zbásněním jeho. — Chceme sny zabít, ne je pěstovat! To je jediná forma pro volní stránku proletářské duchovosti. Jejím poznání národohospodářskopolitickému pak nemůže být formou poezie. Ono má již svou nejvlastnější formu: teorii historického materialismu. Marx a jeho následovníci jsou po slovesné stránce proletariátu tím, čím např. epos byl rytířstvu. Marx je největším „umělcem“ proletariátu, protože vyjádřil základní zážitek a poznání proletariátu a tomuto poznání stvořil formu. Sto let po Marxovi se čeká „proletářská poezie“? Nebude jí nikdy! Intelektuální zážitky (a to je hlavní

duchový obsah proletářský) nemůže poezie vyjadřovat, lyrika se nehodí pro kolektivně reprezentativní užívání pro samu svou podstatu, své drama by mohl proletariát vytvořit teprve tehdy, až by zoufal nad svým posláním; prostředkem bojovým není poezie dobrým, nebo aspoň daleko a daleko ne nejvhodnějším (již pro měšťáckou revoluci 1848 nebyla poezie nejvýznamnějším způsobem výrazu a prostředkem politických jeho zájmů, a od té doby uplynulo téměř sto let vývoje, jež ukázalo, že poezie není dnes již nejvyšší slovesnou formou), co tedy má ještě vlastně být proletářskou poezií? Proletářskou poezií je dnes Marx a jeho následovatelé a bude jí jednou nová společnost.

Úkolem těch, kdož promýšlejí poměr proletariátu k umění, může být jediné úsilí, aby schopnost kvalitní formy, dnes omezená na úzký kruh jedinců, opět zevšeobecněla a byla zařazena do obecné účelné produkce; dbát o formu produkce všech užitkových prostředků a prostředků duchových. Obracet pozornost proletariátu na svět forem jím vytvořený a jemu zcizovaný, na prostředky jeho dobových potencií. Úkolem proletariátu je dobudovat svět účelných, věcných forem, jež začala buržoazie. V oboru slovesném pak: ne čekat na poezii a pokoušet se dělat poezii, ale založit dobrou, kvalitní terminologii, jež umožní zjednoštění a syntetické zprostředkování užitečných vědomostí.

4.

Konkrétní a jedinou dnes prací pro „nové umění“ (tvary) je práce pro tvary, bázející na technice a strojové produkci, úsilí odstranit staré, vyžilé formy a na jejich místo dosadit ty, které odpovídají současné době; vyvodit z přítomného stavu produkce důsledky, jichž dosavadní umění nevyvodilo. Další etapou bude umění, jež vyplyne z produkčních podmínek, jež vytvoří komunistická společnost. Jsme natolik orientováni historickomaterialisticky, že čekáme nejprve na tyto nové produkční poměry a pak teprve na tvary z nich vzniklé. Kon-

krétní plodnou prací pro nové tvary je dnes jediné práce pro tvary, jichž podmínky zde jsou a jež lze tedy vytvořit.

Revoluce sociální boří pevné, zachozené, „osvědčené“, vypracované, hotové, a proto už k smrti odsouzené a vyžilé útvary společenské organizace a staví na jejich místo útvary nové. Revoluční umění boří staré a vyžilé tvary produkce hmotné i duchové a usiluje o nové. Zde je styčný bod bratrského souručenství obou. Leckterý „etický“ nebo intelektualistický revolucionář-komunista je tolik zaujat proti všemu novému v oboru kulturním, protože ono napadá v něm maloměšťácké, neaktivní, staré a nerevoluční složky jeho psýchy. Revolučnost politická není vždy revolučností duchovou. My chceme spojovat obé. Pracujeme pro novou společnost a její svět forem.

Vytýká se nám často rozpor mezi naší vírou sociální a mezi naším počínáním a názory o umění. Porovnavše obé, došli jsme k závěru: Konstruktivismus leží úplně na linii příští proletářské kultury, ano kodifikuje první její zásady. Poetismus má své dobové oprávnění. Pracujeme na několik front, na jedné více, důsledněji a úspěšněji, na druhé méně a povlovněji, jak to odpovídá našim silám a době. Pracujeme i pro uskutečnění komunistické společnosti, ale prostředky ekonomičtějšími, než je umění.

Považovali jsme za nutno tyto otázky probrat právě zde, na místě věnovaném slovesnému umění, ježto v tomto oboru panovává největší zmatek v názorech.

(Pásmo 2, č. 1, říjen 1925)

Karel Teige:
POEZIE PRO PĚT SMYSLŮ

Po volném verši volné slovo! Marinettiho: Mots en liberté. Osvobozená slova, zbavená pout syntaxe. Abolice interpunkce, jež rušila souvislou plynulost textu, je důležitou vy-možeností básnické techniky, kterou nikdo dnes nemůže beze škody ignorovat. Když naše vědomí nezná ani tečky, ani čárky, a naše podvědomí tím méně, když, jak řekl Albert-Birot, není den oddělen od noci pomlčkou, proč vnucovat je básním: rušily by fluiditu obrazů, představ, asociací. Volná slova se shlukla v chaos Marinettiho básní. Bylo třeba, aby z chaosu vykryštovala nová hvězda. Apollinaire podržuje osvobozená slova optickým konfiguracím ve svých Kaligrammech, které jsou objevením Ameriky, odhalením nového světa moderní poezie, a zároveň Kolumbovým vejcem. Jeho ideogramy, jimiž obrodil starodávné způsoby, jsou opuštěním akustické, fonetické a tedy i onomatopoické poezie; zapírají Verlainovu poetiku, požadující hudbu především. Přestávají být docela zpěvem, řečí, přednesem, jsou optickým znakem: slovo není už slovem řečnická a herce, je to slovo typografické se sériemi zrakových asociací jako slovo návěští, plakátu. Optické slovo. Bez gramatiky. Jeho slovník není ani tak kon-verzační, jako signalizační. Je to už něco jako vlajková řeč.

Marinetti naproti tomu zdůrazňuje naprostou anarchii slova a slovesnosti, kterou nesluší se kolonizovat zákony optiky: futuristé pokračují ve fonetické řeči, Marinetti pracuje onoma-